

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД РЕФОРМУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ: МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ (АНАЛІТИЧНА ЗАПИСКА)

Анотація

Вивчення європейського досвіду як в плані виявлення спільних рис, так у плані виокремлення особливостей, продиктованих національними або регіональними особливостями, має певне значення для узагальнення досвіду, виявлення тенденцій та закономірностей, вироблення принципів і кроків вітчизняної аграрної реформи і аграрної політики. У записці узагальнено досвід розвитку аграрної економіки в країнах ЄС та можливості його використання в Україні.

Наявність спільного досвіду, закономірностей, наукових засад та теоретичного обґрунтування аграрних перетворень в країнах підтверджено у багатьох працях вітчизняних та зарубіжних економістів.

Заслужують на увагу дії уряду Німеччини щодо підтримки пріоритетних напрямків агропродукції. Незалежно від правової форми фінансову підтримку можуть отримувати одноосібники, сімейні підприємства, кооперативи, компанії та приватні товариства сільського та лісового господарства, садівництва та рибництва, бджолярі, хмелевиробники, тваринники, а також підприємства торгівлі, переробки сільськогосподарської продукції, що освоюють виробництво продуктів за новими технологіями. Урядова підтримка передбачається у вигляді дотацій, доплат, субсидій, різних премій за рахунок консолідованих коштів з бюджету ЄС, а також безпосередньо за рахунок бюджету землі Саксонія-Ангальт [7, 8]. В кредитній системі важливе місце займають кооперативні банки. Вперше вони почали функціонувати в вигляді кредитозберігальних сільських кооперативів. У країні також діє програма стимулювання інвестицій. У рамках цієї програми можна одержати пільгову державну позику: 1% річних у рахунок погашення 3,5% на

будівництво житлових будинків та інших споруд у сільській місцевості [4, 67]. В Україні на регіональному рівні нема подібних напрацювань, тому ми вважаємо, що використання такого досвіду має активізувати відроджу вальні процеси в сільському господарстві України.

Заслугове на увагу державна програма розвитку сільських територій Швеції. Основними напрямками програми є освіта, дослідницька робота та експериментування в галузі сільського господарства, насінництва, лісництва, садівництва та ветеринарної медицини; економія національних ресурсів; виробництво агропродукції відповідно до смаків споживачів; забезпечення країни продуктами харчування на випадок кризи або війни; збереження багатих та багатоцільових господарств; збереження риболовецьких угідь, мінімальний вплив на навколишнє середовище, використання біологічного палива; сприяння розвитку ринкового садівництва; допомога по залученню робочої сили відповідно до потреб у ній.

Розвиток соціальної інфраструктури на селі та її сервісне обслуговування (будівництво лікарень, бібліотек, шкіл, дитячих садків, доріг, ліній електропередач і телефонного зв'язку) здійснюється комунами, на території яких розміщені фермерські господарства. Інвестиції в інфраструктуру здійснюються за рахунок комунального бюджету, який поповнюється в результаті чітко налагодженої податкової політики держави. Фермери, як і інші громадяни Швеції, мають право на безкоштовне користування бібліотеками, школами, дитячими садками, медичними закладами. Доцільно зазначити, що будівництво доріг, ліній електропередач та телефонного зв'язку на території фермерського господарства фінансує сам фермер. Усі фермери об'єднані в кооперативні організації, які представляють їх економічні інтереси [2, 237].

Сучасний високий рівень розвитку сільського господарства Швеції багато в чому обумовлений ефективною діяльністю кооперативних формувань, що мають великий досвід. Кооперацією охоплені всі господарства країни. Перші кооперативи спеціалізувалися на переробці молока і забої свиней. Пізніше виникли кооперативи, які постачали засоби виробництва, забезпечували

виробничо-технічне обслуговування, а також кредитні кооперативи. У сучасній структурі фермерської кооперації Швеції виділяються наступні типи об'єднань: виробничі, постачальницькі, збутові, з переробки агропродукції, закупівельно-постачальницькі, кредитні й інші. На практиці багато об'єднань здійснюють весь спектр вертикально-координованих технологічних функцій, що забезпечує виробництво і збут того або іншого виду готової продукції. Вертикальні кооперативи займаються збором, переробкою і збутом продукції, яку виробили її члени. Це найбільш розвинута сфера кооперативної діяльності [2, 239].

Шведські виробничі кооперативи поставляють молоко і молочні продукти, м'ясо, яйце, олійне насіння, цукровий буряк, картоплю, а також займаються постачальницько-збутовою діяльністю, племінною справою, організовують кредитні банки. Кожний кооператив створює переробне підприємство і для залучення додаткових засобів на капіталовкладення випускає акції для реалізації їх фермерам. Завдяки цим акціям фермери стають співвласниками переробних підприємств [2, 242].

Сільськогосподарські кооперативи Швеції створили промислову базу з переробки сільськогосподарської продукції. Їм належить практично вся молочна промисловість і основна частина м'ясної. Кожне фермерське господарство одночасно пов'язано з декількома кооперативами. Одні з них забезпечують доставку сільськогосподарської сировини з ферм на кооперативні підприємства і збут готової продукції, інші забезпечують товаровиробників знаряддями і засобами виробництва, треті надають кредити, четверті здійснюють виробниче обслуговування, яке включає також надання технічної допомоги, консультацій, інших виробничих послуг. Значна питома вага в сільськогосподарській кооперації Швеції належить постачальницьким кооперативам. Технічне обслуговування фермерських господарств здійснюють у Швеції закупівельно-постачальницькі кооперативи. Їм належить сітка майстерень, спеціалізований автотранспорт для технічного обслуговування, пункти з постачання запчастин.

Останніми роками в кооперативному русі Швеції зростає роль кредитних

кооперативів. Кредитні кооперативи забезпечують потреби сільськогосподарських виробників у кредитах. Кооперативи ведуть широку консультаційну діяльність, активно сприяють впровадженню новітніх досягнень науки.

Заслугує на увагу досвід розвитку сільських територій в Австрії. В основі ведення агровиробництва лежить принцип “довготривалості” зростання сільгоспвиробництва, що означає якісне його зростання та поєднання малих, середніх і великих агропідприємств, сфери виробництва та послуг. Програма розвитку сільського господарства включає екологічно зорієнтоване сільське господарство; “довготривале” збереження цінних природних та культурних ландшафтів, водних ресурсів; посилене використання відновлювальної сировини та енергоносіїв. Основними положеннями програми є: підтримка сільських територій через субсидії; компенсація за тяжкі умови господарювання; встановлення квоти на молоко та національний захист молочного ринку; стимулювання експорту м'ясної та племінної худоби; проведення узгоджувальних комісій цін та доходів у відповідних інтеграційних ланках виробництва; залучення інвестицій для аграрних підприємств; підтримка молодих фермерів; позашкільна професійна освіта; покращення обробки, переробки і збуту агропродуктів; підтримка навколишнього середовища, програм сільськогосподарських водних ресурсів; оновлення сіл; заходи по культурному ландшафту й інфраструктурі; сприяння розвитку туризму [2, 164].

Заслугує на увагу досвід розвитку села у Франції. Сільськогосподарські кооперативи сприяли не тільки розвитку аграрного виробництва, але й забезпечили перетворення країни в найбільшого в Європі та другого у світі (після США) експортера сільськогосподарської продукції.

Розвитку кооперації сприяла також аграрна політика ЄС, яка підтримує кооперацію як найважливіший елемент організації виробництва, ринку і стабілізації цін. Розвиток аграрного сектора Франції здійснюється під безпосереднім контролем держави, яка в своїй аграрній політиці дотримується

загальних принципів економічного регулювання ЄС [2, 247].

Кооперативи здійснюють кредитування фермерських господарств, постачання засобів виробництва, заготівлю, переробку, зберігання і збут продукції, а також підготовку необхідних кадрів, надають консультації.

Кредитування сільського господарства забезпечують основним чином кооперативні банки.

Кредити призначені для купівлі сільгосппідприємствами обладнання, худоби. Отримують кредити з нижчою відсотковою ставкою.

Для Великобританії характерний відносно низький рівень державного регулювання в сільському господарстві. Тут немає спеціалізованої системи аграрних кредитів, фермерські господарства підтримуються за допомогою державних субсидій. А в останні роки аграрний сектор економіки розглядається державою як самоспроможний до відтворення й функціонування на ринкових принципах без будь-якого втручання ззовні. Історія відродження аграрного сектора економіки Великобританії повчальна й тому, що ця держава в післявоєнний період (XX ст.) здійснила значні капіталовкладення в сільське господарство для того, щоб інтенсифікувати виробництво, зробити великий науково-технічний і технологічний прорив у цій галузі виробництва.

Іншою є і система реалізації та постачання сільськогосподарської продукції у Великобританії. Її основними складовими є державно-кооперативні об'єднання. Вони побудовані по вертикально-інтегрованому типу з безперервним потоком товару від фермера до закупівельного кооперативу, далі на переробку, а потім до споживача або на експорт. Ці об'єднання – один з найважливіших чинників, які перетворили Великобританію з імпортера в країну-експортера продовольства, не зважаючи на обмежені земельні і людські ресурси, які використовуються в сільському господарстві.

Державно-кооперативні об'єднання показали високу ефективність і продовжують існувати нині.

Найбільш корисним для сільського господарства України з геополітичної точки зору є досвід аграрного реформування країн Балтії. Вибраний країнами

Балтії шлях полягав у послідовній та рішучій відмові від радянської системи, колишніх господарських зв'язків та економічної моделі, що відбувалось паралельно з політичними кроками до відновлення економічного і політичного суверенітету.

Аграрні реформи у країнах Прибалтики проводились з урахуванням всіх основних елементів економічних перетворень ЄС. Це рішуча і однозначна відмова від колгоспно-радгоспної системи без будь-яких реверансів щодо “збереження великих виробничих комплексів”; повна лібералізація аграрного ринку і ціноутворення; відмова від державного патерналізму та прихованого монополізму; підтримка підприємництва у сфері агробізнесу та приватних сімейних господарств; орієнтація на європейську інтеграцію.

Досить цікавим є досвід аграрної трансформації в Угорщині. Сільське господарство Угорщини, на відміну від України, не зазнало суцільного усупільнення. Завжди існувала певна незначна частина приватних господарств, приватна власність на землю офіційно визнавалась. Рівень виробництва та його технологічного забезпечення, економічної підтримки був досить високим.

Фактично ще до початку реформ в Угорщині існували доволі потужні регіональні підприємства кооперативного типу, які мали досить добрий менеджмент, маркетингову орієнтацію та навіть деякі навички роботи в умовах ринку.

Реформування сільського господарства в Угорщині розпочалось широкою суспільною дискусією щодо власності на землю. Перевагу було надано не масовій приватизації, а пошукам ефективних власників. Було запропоновано приватизацію землі всіма працюючими на ній на основі контрибуційних сертифікатів за принципом: “земля повинна належати тим, хто на ній працює”. Приватизація землі здійснювалась лише через спеціальні земельні аукціони.

Однак, надане законодавством право відчуження сертифікатів дозволило їх скуповувати певним особам з вільними коштами та юридичним особам.

Більшість угорських та закордонних дослідників відзначають незадовільні організацію та методологічне забезпечення приватизації землі на основі компенсації або контрибуційних сертифікатів, відсутність належного контролю та прозорості.

Незважаючи на несприятливий режим приватизації землі, сімейні та приватні господарства ринкового типу в Угорщині розвивались досить швидкими темпами. Приватні господарства стали домінуючими у тваринництві, овочівництві та садівництві.

Позитивним кроком приватизації державних господарств було попереднє здійснення у них реструктуризації. Для приватизації держгоспів, по суті, було вибрано майже індивідуальний підхід. Певна частина господарств були перетворені у державні холдингові компанії, інші стали своєрідними “пілотними фермами” у державній власності.

Важливою особливістю аграрної реформи в Угорщині був значний приплив іноземних інвестицій. Значні суми інвестували зарубіжні інвестори, зокрема з ФРН, Голландії, Франції.

Хоча в цілому аграрна реформа в Угорщині отримує позитивні відгуки і оцінки у міжнародних експертів, однак, на їх думку, за тієї значної фінансової, технічної і політичної підтримки, яку отримало угорське село, результати могли бути набагато кращими.

Аграрні перетворення в Польщі були по-своєму оригінальними.

Якщо спробувати узагальнити основні кроки економічних перетворень у сільському господарстві Польщі, то можна виявити два напрямки змін. Перший напрямок стосується організаційно-економічних змін у структурі самого сільського господарства і принципів його функціонування, а другий – полягає в інституційних змінах, що мають на меті забезпечити реалізацію нової аграрної політики.

Основні організаційно-економічні зміни в середовищі аграрних виробників полягали в приватизації державних господарств та зміні засад діяльності кооперативів і кооперативних підприємств.

Досить повчальними і вартими до адаптації є й інституційні зміни у сільському господарстві Польщі. Перші кроки польської аграрної реформи відбувались під гаслами лібералізації, особливо – лібералізації зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією. На ринку аграрної продукції створилась ситуація, яка через десятиліття повторилась в Україні: засилля імпоротної продукції, обмежений попит, цінова перевага дешевого імпорту. Все це, на тлі високих темпів інфляції різко погіршило фінансове становище сільськогосподарських виробників, сприяло декапіталізації галузі. Тому наступним, досить позитивним і вартим наслідування кроком в її реформуванні стало створення спеціального Фонду відтермінування кредитів. Саме з його допомогою було повернене сільське господарство у фінансову сферу, хоча й не обійшлося без деяких, майже кримінальних проблем, пов'язаних з менеджментом Фонду. Держава сприяла налагодженню переговорного процесу із банками з приводу реструктуризації боргів аграрних виробників.

Для координації робіт з розвитку сільського господарства і суміжних ланок АПК було створено Агенцію з реструктуризації та модернізації сільського господарства (АРМСГ).

Основними завданнями АРМСГ є фінансова підтримка: розвитку сільського господарства через інвестиції, освітні, дорадчі і консультаційні програми; сучасних методів переробки і зберігання продукції; надання послуг та інформації. Підтримка може здійснюватись у формі дотацій, преференційних кредитів, надання гарантій по кредитах або фінансування спеціальних проектів.

Слід відзначити, що АРМСГ сприяє розвитку сільських населених пунктів, особливо в частині фінансування підприємницьких ініціатив та розбудови сільської інфраструктури. Оскільки це відбувається на тлі успішної адміністративної реформи, яка розширила права і посилила відповідальність місцевих громад і органів самоуправління – соціальний розвиток села отримав значний поштовх.

Позитивний вплив на діяльність сільського господарства Польщі здійснює також Агенція сільськогосподарського ринку (АСГР), метою якої є

стабілізація ринку через стабілізацію цін і забезпечення певного рівня дохідності аграрного виробництва. Регулювання цін відбувається шляхом інтервенційних закупівель, експортно-імпортних операцій та встановлення мінімальної ціни на окремі продукти. Регулювання ринку стосується лише окремих, визначених урядом продуктів.

Одночасно Агенція здійснює заходи щодо розбудови гуртового (оптового) ринку. І це може виявитись кроком, вартим майже повного копіювання. Лише оптовий ринок може забезпечити дію ринкового механізму в умовах багатокладності і диверсифікації виробників.

Значно повільніше та з набагато гіршими результатами проходила тривалий час аграрна реформа у Болгарії. До початку реформи болгарський аграрний сектор був майже повністю кооперативним. Приватизація землі хоч і повільна спричинила врешті-решт до утвердження приватної власності. Отримані земельні ділянки селяни можуть використати для створення власного підприємства; передачі в оренду або у рентне використання в кооперативі; в якості паю при вступі у кооператив.

Кооперативний рух виробничого та обслуговуючого спрямування активно підтримується державою. Кооперативи мають право на пільгове оподаткування та кредити.

Складним і суперечливим питанням болгарської аграрної реформи тривалий час залишалось ціноутворення і лібералізація. Ще досить тривалий час в прихованій формі існувало державне замовлення. Існували мінімальні ціни на основні види експортної продукції, та граничні (фіксовані) ціни на найважливіші продукти внутрішнього споживання. Втручання держави у ціноутворення швидко виснажило державний бюджет і розбалансувало аграрний ринок.

Тому уряд Болгарії був змушений повернутись до практики аграрного реформування та лібералізувати ринок сільськогосподарської продукції і ціноутворення на неї. Як зазначали академік О. Онищенко та Т. Осташ, Болгарії вдалось “досягти певного прогресу в приватизації та трансформуванні

сільськогосподарських кооперативів” [3, 9].

Досвід аграрної реформи в Болгарії свідчить на користь рішучих і комплексних змін з чіткою орієнтацією на стандарти та вимоги ЄС.

Отже, економічні перетворення у сільському господарстві відбуваються в усіх без винятку країнах. Вивчення європейського досвіду має певне значення для його узагальнення, виявлення тенденцій та закономірностей, вироблення принципів і кроків вітчизняної аграрної реформи і аграрної політики. Проте не потрібно копіювати, повторювати досвід інших країн. Розвиток економічних процесів відродження повинен бути керованим, а його ефективність значною мірою залежить від здійснюваної державної політики. Нова економічна та соціальна система ведення агровиробництва повинна відповідати національним традиціям та інтересам щодо ефективного й сталого розвитку найважливішої народногосподарської галузі з реаліями сьогодення в ній. Використовуючи сучасні світові досягнення, слід враховувати національні особливості.

Аграрні реформи в країнах ґрунтуються на: впровадженні ринкових засад організації і функціонування; деколективізації і приватизації; інституційній розбудові інфраструктур з збереженням певного компромісу щодо державного втручання в економіку. Найкращих результатів в проведенні аграрної реформи домоглися країни, які здійснили радикальні реформи швидко, комплексно і рішуче. Досвід європейських країн свідчить що оправданим є обмеження державного втручання в економіку, або його здійснення з допомогою механізмів і інституцій ринкового типу, з тим, щоб усунути обмеження для конкуренції та економічного демократизму.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грамцов А. Развитие сельских регионов в Польше: Местная инициатива “Leader+” – Дополнительный элемент традиционных агрополитических мероприятий?: збірник ІАМО Annual 2006 / А. Грамцов, П. Кросняк. – Халле (Німеччина): ІАМО, 2006. – С. 15-23.

2. Назаренко В.И. Аграрная политика Европейского Союза / Институт Европы РАН / В.И. Назаренко. – М.: ООО «Маркет ДС Корпорейшн», 2004. –

362 с.

3. Онищенко О. Аграрні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи / О. Онищенко, Т. Осташ // Економіка України, 1994, – № 8, – С. 9.

4. Приходько Т. Регулирование деятельности сельскохозяйственных предприятий различных правовых форм в ФРГ / Т. Приходько // АПК: экономика, управление. – 1997. - №8. – С. 43-48.

5. Програма розвитку сільського зеленого туризму. Фонд Євразія [Електронний ресурс] // Український регіональний вісник. – 2003. – № 42. – Режим доступу: <http://www.urr.org.ua>.

6. Трейси Майкл. Сельское хозяйство и продовольствие в экономически развитых странах. Введение в теорию, практику, политику / Майкл Трейси. – Спб.: Экономическая шк., 1995 – 431 с.

7. Шпичак О.М. Підтримка сільського господарства урядом землі Саксонія-Ангальт (Німеччина) / О.М. Шпичак, Є.В. Маслюков, Н.В. Сеперович, О.В. Сидоренко. Київ.: ІАЕ, 1999. – С. 51.

8. Krugman P. Development, geography, and economic theory: Cambridge M.A.: MIT Press, 1995.

9. Nukamp P. Spatial Perspectives on New Theories of Economic Growth / P. Nukamp, J. Poot // Annals of Regional Science. – 1998. – № 32 (1), P. 7-37.

Федір ВАЖИНСЬКИЙ

к.е.н., с.н.с. відділу розвитку територіальних громад і транскордонного співробітництва